

spørgsmål var hans nederlag dog ikke så meget betinget af, at der ikke var flertal for ideen, som af, at de fleste fandt det for småt til, at det ligefrem skulle noteres i grundloven. Der var altså udsigt til, at der ville komme en lov herom, som det da også blev tilfældet i 1855. Også H.N. Clausen, der var minister uden portefølje fra november 1848 og derfor kunne deltage i den grundlovgivende rigsdags forhandlinger, led nederlag for sin ide om, at folkekirken skulle være et selvstændigt selskab, ikke blot en del af statsapparatet. Det fremgik dog ikke så meget af selve forhandlingerne på Rigsdagen som af den efterfølgende udvikling. Grundloven bestemte, at folkekirkens forhold skulle ordnes ved lov, dvs. gennem vedtagelsen af en kirkeforfatning. Var denne løfteparagraf blevet ført ud i livet, ville folkekirkens chance for at kunne fungere som en mere selvstændig, af staten delvis uafhængig forening have været større. I grundlovens § 3's formulering, at staten skulle understøtte folkekirken, lå der hverken, at staten skulle styre kirken, eller at kirkeministeren, således som det skete og stadig sker, gennem sin udstedelse af kongelige anordninger skulle have en selvstændig lovgivende magt. Her finder vi, som Rasmussen også antyder, levn af enevælden, selv om man naturligvis må tilføje, at kirkeministeren er politisk ansvarlig over for Folketinget, der – hvis det er utilfreds med en kirkelig anordning – i sidste ende kan fælde ministeren.

Alt i alt er er Jens Rasmussens afhandling et grundigt og veldokumenteret arbejde. Akribien er i top. Blot finder undertegnede, at titlen ikke helt holder, hvad den lover. Afhandlingen tager nogle af forudsætningerne for religionsfriheden op, medens andre enten er totalt uomtalt eller underbelyst.

Claus Friisberg

LOFTUR GUTTORMSSON (red.): *Almenningsfræðsla á Íslandi 1880-2007*. Fyrra bindi. *Skólahald í sveit og bæ 1880-1945*. Síðara bindi. *Skóli fyrir alla 1946-2007*. Reykjavík 2008. Háskólaútgáfan. 340 + 363 s. 16.200 ISK.

Uppfostran, socialisering, pedagogik och skola har alltid tilldragit sig historikernas intresse, även om detta intresse gått i vågor och sökt sig i olika institutionella fåror. Nu tycks tiden ha kommit till att sammanfatta forskningsläget i flera länder. I Danmark har nyligen en forskargrupp vid Danmarks Pedagogiske Universitet mottagit en bevilling från Carlsbergfondet för att skriva en dansk skolhistoria. Island var emellertid först ut; 2008 utkom en isländsk undervisningshistoria i två band.

Inte minst i ljuset av arbetet med det danska projektet kan det ha sitt intresse att presentera det isländska verket. Jag utgår då från att det är sättet att gripa sig an en sådan uppgift som är av störst intresse, mer än de konkreta upplysningarna om den isländska skolans historia.

Först kanske danska läsare bör påminnas om att isländsk skolhistoria under den period det här handlar om, efter 1880, inte hade något med dansk att göra. Island var visserligen till 1918 ett land under den danska kronan, men inte en del av Danmark, och hade en allt mer utsträckt inre självstyrelse. Undervisningens organisation bestämdes på Island och utgick från samhällliga omständigheter som var så annorlunda att danska erfarenheter knappast ägde någon tillämpning. När islänningarna någon gång blickade ut internationellt under den tidiga delen av perioden var det snarare till Norge. Med etableringen av kungariket Island 1918 upphörde all dansk befattning med isländska frågor, även om kungen var gemensam till 1944.

Projektledare, redaktör för de båda banden och huvudförfattare till det första har varit den erfarne social- och skolhistorikern Loftur Guttormsson. I en föredömligt tydlig inledning gör han reda för principerna bakom verket. Avgränsningen är viktig: det är en bok om *almenningsfræðsla*, vilket ungefär kan återges med »folkundervisning«, definierad som obligatorisk undervisning av barn och ungdomar. Men verket inkluderar också den i princip frivilliga »mellanskolenivån«, som realskolor och en rad särisländska skolformer för yngre tonåringar. Gymnasienivån står med halva foten inne i verket; dess innehåll behandlas i viss mån, men de institutionella formerna lämnas utanför. Yrkesinriktade utbildningar som sjömansskolor eller sjuksköterskeutbildningar ingår inte, och förstås heller inte universitetsnivån. Redaktören understryker att man inte skriver »bildningshistoria«; här utelämnas alltså andra institutioner där folk bildades, som kursverksamhet av olika slag, men också socialisation i bred mening. Människor bildas på många andra ställen än i skolan, det är nog en viktig insikt om skolhistoriens begränsning.

Skolan ska alltså stå i centrum. Loftur Guttormsson är medveten om kritiken mot skolhistoria för att ofta fastna i institutionshistoria, men understryker att författarteamet inte vill fokusera på lagar, regler och organisation, utan mer på praxis, på människors konkreta erfarenheter av skolverkligheten och inte minst på att knyta skolhistorien till samhällshistorien. Som själva syftet med hela verket anger han att beskriva och förklara förändringen i folkundervisningen – framför allt dess väldiga växt under perioden – och sätta denna i samband med den

isländska samhällsutvecklingen i stort. Huvudkaraktäristiken av utvecklingen menar han vara en omfattande »skolificering« av undervisningen, som är det skolmässiga uttrycket för den övergripande utveckling som kan sammanfattas som Islands modernisering. Hur detta yttrade sig konkret för människorna kunde växla efter variablerna kön, klass och plats. De två första känns välbekanta för en historiker, men när det gäller Island, som ännu långt in på 1900-talet karaktäriserades av några få urbana centra och en mycket glesbebyggd landsbygd, betydde det mycket var man bodde, ibland kanske mer än vad man tjänade eller om man var pojke eller flicka. När den första lagen om allmän skolgång kom 1907 hade Island ungefär 80 000 invånare – Roskildes invånarantal på en yta två och en halv gång så stor som Danmark! Men det gäller givetvis generellt att geografiska förhållanden, särskilt skillnaden mellan stad och landsbygd, länge har haft stor inverkan på människors levnadsvillkor.

Redaktören menar att dessa förhållanden ska uppmärksammas ur fem aspekter i hela verket: målet med och innehållet i undervisningen, skolsystemets organisation, tillgång till studiemöjligheter, det faktiska skolarbetet och lärarens och eleverns växlande roller. De tre sista aspekterna handlar alla om skolans »verklighet«, inte i den meningen att politiska beslut, läroplaner eller skolsystemets uppbyggnad skulle vara mindre verkliga, men att det ändå är verkligheten ute i klassrummen som är, som Loftur Guttormsson skriver, »skolhistoriens svarta låda«, som forskaren helst vill titta in i.

Texten i de båda banden är emellertid inte strukturerad efter dessa tre variabler eller fem aspekter, utan blandar en tematisk och en kronologisk framställningsform, där den senare dominerar. Innan den närmare beskrivs är det dock värt att lägga några ord på bildmaterialet.

Bilderna är många i verket, och har olika roller. Boken börjar 1880, när alltinget stiftade en lag som till det hävdvunna kravet inför konfirmationen om kristendomskunskap och läskunnighet också lade räkning och skrivning; den rör sig därmed inom en tid som är välfotograferad och sålunda lättillustrerad. Mycket av känslan för skolans lokala verklighet ges i de många fotografierna av skolklasser, klassrum och skolbyggnader. Men bilderna berättar också historier på egen hand. Mellan varje underavsnitt i kapitlen finns ett helt uppslag med rubriker som »På skolresa«, »Det spelas och sjungs« eller »Lärarkandidater« och en rad foton utan text. En tredje användning av foton är bilder av enskilda personer som ibland får berätta sina historier i lite fylligare bildtexter. Den äldsta intervjuade eleven är en äldre dam, född 1908,

som berättar hur det var att vara en av sjutton syskon i Vestmannaeyjar och inte ha råd att flytta till Reykjavík och studera, den yngsta damen är född år 2000 och tycker »elevens val« är det roligaste i sin förortsskola. Till detta kommer många bilder av läroböcker, examensprotokoll och annat källmaterial. Detta aktiva sätt att använda bildmaterialet, ibland i dialog med, ibland självständigt i förhållande till texten, ger en dimension som ofta saknas i vetenskapliga böcker. Min elvaåriga dotter, som inte läser isländska och vanligen bara har förakt till övers för böckerna på mitt skrivbord, bläddrade på eget initiativ igenom båda banden från pärm till pärm för att se på bilderna; det är ett gott betyg åt bildredaktörerna Sigríður Bachmann och Sveinn Þórðarson.

Texten struktureras grundläggande utifrån stora politiska reformer av skolan. Första banden, där Loftur Guttormsson är huvudförfattaren inleds sålunda med ett kapitel om utvecklingen fram till skollagen 1908, som för första gången stadgade en obligatorisk skolgång mellan 10 och 13 års ålder. Det andra följer utvecklingen fram till andra världskrigets slut, då en stor skolreform förbereddes. Men de två sista kapitlen, halva boken, med bidrag av Ólafur Rastrick och Ólöf Garðarsdóttir, ägnas åt innehållet i undervisningen och livet ute i skolorna. Här visas en tydlig prioritering på klassrummets verklighet, men även en tydlig koppling till större samhällstrender som samhällets differentiering, den allmänna institutionella uppbyggnaden efter suveräniteten 1918 och kvinnornas inmarsch på arbetsmarknaden, så också i läraryrket. Uppbyggnaden och utvecklingen av lärarutbildningen samt lärarnas sociala rekrytering löper som en sidotråd genom hela verket.

Andra banden har en viss slagsida åt organisation, läroplaner, lagstiftning och politiska och pedagogiska debatter, även om skolverkligheten också här finns med. Huvudförfattare är historikern Helgi Skúli Kjartansson och pedagogikprofessorn Jón Torfi Jónasson; här finns också bidrag av Hlynur Ómar Björnsson, Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, Rósa Eggertsdóttir och Rúnar Sigþórsson. Vattendelare under efterkrigstiden är stora skolreformer 1946 (för första gången en samlad skollagstiftning), 1974 (grundskolan) och 1988 (gymnasienivåns reglering). Det är intressant att notera att skolan blev en het politisk fråga först på 1980-talet, när det utbröt debatter om att eleverna lärde sig för lite och för dåligt, inte kunde sin isländska historia o.s.v., som känns igen från många västländer. De stora skolreformerna under efterkrigstiden tycks ha genomförts i relativ enighet om nödvändigheten av modernisering och jämställdhet. Jämställdheten och den rättvisa tillgången till studier för nya grupper blir ett ledmotiv i den senare delen av sista

bandet. Landsbygdens och huvudstadsregionens skolsystem närmar sig varandra, den högre utbildningen blir mindre socialt exklusiv, fysiskt och psykiskt handikappade får ökad tillgång till studier och till sist gör också invandrabarn med annan kulturell bakgrund entré i de isländska skolorna.

I slutet av andra bandet drar Loftur Guttormsson samman slutsatserna av denna resa genom hundra års folkundervisning. Han visar på skolsystemets väldiga expansion. 1880 fanns färre än tio skolor på hela Island, och lagen lade undervisningsansvaret på präster och föräldrar, inte på skolorna. Skollagen 1907 var en kompromiss som förutsatte att barnen fick de grundläggande kunskaperna hemma innan de fick fyra års skolgång från 10 års ålder. I början av 1900-talet var det bara cirka en tiondel av de isländska barnen som gick i fasta skolor och många debattörer menade att skolinstitutioner inte hörde hemma i den isländska kulturen. »Skolificeringen« fick sedan snabb fart, präglad av spelet med ekonomiska, demografiska och ideologiska utvecklingar i samhället, där Loftur Guttormsson menar att samhällets krav, t.ex. arbetsmarknadens utveckling, i regel betydde mer än politiska reformer; det enda undantaget är enligt honom skollagen 1936, som lyckades skapa en allmän folkskola från 7 till 14 års ålder.

Motsättningarna land–stad, decentralisering–centralisering och kommun–stat är genomgående. De kringvandrande lärarna fanns i vissa trakter kvar ända in på 1970-talet, även om man under efterkrigstiden framför allt satsade på att bygga upp internatskolor, där barnen kunde bo några veckor åt gången. Först från 1970-talet, med förbättrade kommunikationer, kunde de flesta internatskolor avvecklas och skolgången på landet blev mer lik stadens. Längre stod arbetsmarknaden över skolan: när det kom in mycket fisk som måste rensas tömdes skolsalarna. Kommunerna var små och svaga och staten måste betala om det skulle bli något skolväsende att tala om. Ändå var lokala initiativ vanliga, och på mellanskolenivå växte det upp en flora av »fortsättningsskolor« med olika namn. Det var först under 1900-talets sista fjärdedel som en effektiv centralisering genomfördes. Huvudstadsområdets förhållanden blev normen och Island fick ett enhetligt, statligt genomreglerat skolsystem; paradoxalt nog sköts samtidigt hela kostnaden över på kommunerna.

Detta är bara några exempel på de konkreta slutsatserna. Det är välkommet att det finns en upprundning på verket som knyter an till inledningen. De spår Loftur Guttormsson lade ut inledningsvis kan följas genom de olika författarnas bidrag, och som läsare slår man igen

boken med en känsla av att man fått en god blick för hur skolsystemet växte fram som en sida av den isländska moderniseringen, en utveckling som inte bara skildrats som idéernas och institutionernas, utan också genom skolans vardag.

Att utvecklingen inte var unik för Island framgår av punktvisa jämförelser med andra länder. Här kunde man dock gjort mer för att undvika en oreflekterat nationell historia. Jämförelserna kommer företrädesvis när aktörerna själva gjort dem, som i debatter och utredningar inför reformer. Författargruppen kunde här mer aktivt ha valt ut jämförelsepunkter som man menat vore av intresse, och också vilka länder som vore aktuella för en komparation. Som det nu är sitter man härvidlag i knät på de historiska aktörerna.

Å andra sidan kan en skolhistoria för 1800- och 1900-talet knappast vara annat än nationell. Det moderna folkskolesystemet är ju en integrerad del av själva uppbyggnaden av nationalstater, lika viktig som en nationell språkpolitik, nationell konst och litteratur, eller infrastruktur som järnvägar och etermedia. Detta är i sin tur en internationell företeelse; nationalstater med förment nationella särdrag byggdes runt om i Europa, ja snart i hela världen under perioden. En medvetenhet om detta kunde ha funnits i verket och påpekats för läsaren.

Den kommande danska skolhistorian har här en bättre möjlighet att göra detta klart för läsarna, eftersom den startar redan på medeltiden. Här vore det möjligt att tydligt visa hur en västeuropeiskt gemensam kristen skolkultur bryts ner, till en tysk-nordisk efter reformationen och till en nationell från 1800-talets början. Folkskolan kunde tydligt skildras som den del av det nationella projektet den var, och dagens skola kunde visas vara en av de viktigaste institutionerna för att integrera invandrare i ett nytt samhälle som vill behålla sina nationella särdrag. Självklart präglar globaliseringen skolans arbete på många sätt, men skolan får eleverna att se globen genom nationella ögon. Nå, det senare är kanske min personliga hållning utifrån mina erfarenheter som förälder, mer än någon välgrundad vetenskaplig utsaga, och får snarare tas som ett öppet problem att studera för framtida forskning. Och min fundering kan stå som ett exempel på de tankar som sätts igång sedan man läst denna stimulerande isländska skolhistoria, ett verk som i ovanligt hög grad håller vad det inledningsvis lovar och skänker redaktören och hans team all heder.

Harald Gustafsson